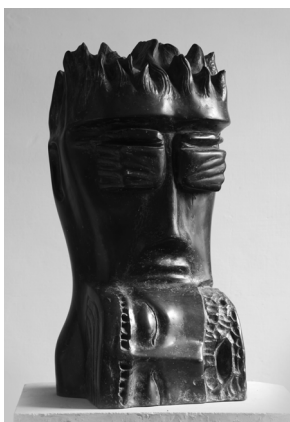

BRENDEL MÁTYÁS

A HIT EREDENDŐ HIBÁJA ÉS ENNEK TÁRSADALMI KIHATÁSAI

**Ha pedig lehetséges
empirikusan és
logikailag rendezni
kérdéseket, akkor miért
kellene párbajozni?!**

Avallásokról a történelem során nagyon sokan nagyon sok szempontból írtak már kritikát. Ezek közül kiemelnék David Hume csodákról írt esszéjéből egy mellékes érvet, amely szerint a világ különféle vallásai „nem állhatnak meg együttesen szilárd alapokon”.¹ Ezen azt érti, hogy a vallások egymással inkonzisztensek, és így nem lehet közös megalapozásuk.

Ez a jelenség, a diverzitás az, amely körül, mint egyfajta kristályosodási mag körül, el tudok helyezni sok ismert és néhány – remélem – újszerű gondolatot. Fel tudok rá fűzni pár érvet azzal kapcsolatban, hogy miért nem hiszek, de ezen túl annak indoklását is, hogy miért nem tartom a hitet megismerési módszernek, miért az empirikus-logikai és csakis az empirikus-logikai módszert tartom működő megismerési módnak, mi a tudományos módszer választásának filozófiai alapja, miért gondolom azt, hogy a különféle egyházak bűneiért a vallás is és maga a hit is felelős, és végül miért gondolom – ezzel szorosan összefüggésben –, hogy nem szabad a vallást azzal próbálni mentegetni, hogy csak az egyházakkal vagy csak a fundamentalista szélsőségekkel van gond, és a konszolidált, esetleg történelmi vallásokkal semmi gond nincs. Nem gondolom, hogy a fundamentalizmus és a „normális” hit különválasztható, nem gondolom, hogy a vallás képes magát kordában tartani és a fundamentalizmustól mentesíteni magát, mert nincs rá belső eszköze. Ennek következtében, bár agnosztikus ateistának tartom magam egy deista módon felfogott istennel kapcsolatban, határozott, harcos agnosztikus vagyok: a hitet bu-

taságnak, veszélyesnek tartom, ami ellen minden – a demokratikusság és a szabadság keretei között megengedett – módszerrel küzdeni kell.

Rátérvén a fentebb ígért érvelésre, először is: mi az a divergencia? Természetesen a konvergencia ellentéte. A konvergencia a matematikában azt jelenti, hogy egy függvény vagy egy sorozat tart valahova. A matematikán kívül a konvergencia kifejezést általában több dolog ugyanoda tartásának leírására használják, míg a divergencia kifejezéssel bizonyos dolgok széttartását jellemzik. A konvergencia és a divergencia statikus párja az egyféleség, konszenzus az egyik oldalon és a diverzitás, sokféleség, pluralizmus a másik oldalon. Nyilvánvaló, hogy a konvergencia, a divergencia, a konszenzus vagy a pluralizmus önmagában nem pozitív vagy negatív, hanem ez attól függ, milyen kérdésről van szó. A politikában például nem árt bizonyos konszenzus bizonyos alapkérdésekről, de az egészséges politikai élethez a pártok változatosága is hozzátartozik. A vallások ezzel szemben veszélyesen diverzek és divergenssek. Nemcsak sokfélék, de szét is tartanak. Konvergensek akkor lennének a vallások, ha látható volna, hogy mindegyik tart egy bizonyos konszenzus felé, amelyről ez esetben lehetne azt gondolni, hogy esetleg az igazság. Sejthető, hogy a vallások esetében ezt a divergenciát és diverzitást negatív jelenségnek gondolom.

Ennek illusztrálására vegyünk egy példát. Képzeljük el, hogy azt a hírt kapjuk, van egy bizonyos manna nevezetű növény, amely csak egy újonnan felfedezett kontinensen él. Elküldünk két kutatócsoportot, nevezzük őket H-nak és T-nek, mindkettőben több kutatóval, és azt a feladatot adjuk nekik, hogy mondják meg, létezik-e és milyen is ez a manna. Mind a H, mind a T kutatócsoport tagjai szétszórta, a kontinens különböző pontjain vizsgálódnak, és nem érintkeznek egymással, de ugyanazt a *h*, illetve *t* módszert alkalmazzák. A kutatásra fordítható idő eltelte után visszajön a két kutatócsoport, és mi kikérdezzük őket. De cselesek vagyunk, mint a rendőrségi kihallgatásoknál, mert egyenként hallgatjuk ki a kutatókat, és a beszámolóikat összevetjük egymással. A H csoport tagjainál azt tapasztaljuk, egyetértenek abban, hogy létezik a manna, de ellentmondásosan beszélnek róla: sokak szerint csak egyetlen ilyen növény van, mások szerint több, vannak olyanok, is, akik arról beszélnek, hogy három növény szimbioziszáról van szó. Van olyan, aki szerint ez a növény hatalmas, mások szerint kicsi. Egyikük szerint zöld, másikuk szerint nem, mert nem a hagyományos fotoszintézissel él. Egyikük szerint ilyen, másikuk szerint amolyan csodálatos hatása van. Mivel zavarosan beszélnek róla, még arról is kétségünk támad, hogy egyáltalán létezik-e ez a manna, vagy lehet, hogy csak azért állítják ezt, hogy további kutatásokra kapjanak pénzt. De az biztos, hogy nem tudjuk meg, milyen a manna, és végül azt a következtetést vonjuk le, hogy a H csoport által követett *h* módszer biztosan nem alkalmas a megismerésre. Ezzel szemben a T csoport tagjai egymástól függetlenül is hasonlóan írják le a mannát, beszámolóik konzisztensek egymással. Ez esetben jogosan gondoljuk, hogy a manna mégiscsak létezik, mert egy bizonyos képet kapunk róla, amely lehet, hogy nem a pontos igazság, de bizonyára közel van ahhoz, továbbá levonhatjuk azt a következtetést, hogy a T csoport által használt *t* módszer alkalmas a megismerésre.

Ki lehet találni, hogy szándékaim szerint H a hit és T a tudás, *h* a hit módszertelensége, *t* pedig a tudományos módszer megfelelője kíván lenni a példában. A manna pedig, ha csak a H kutatócsoport eredményeit vesszük alapul, jó analógiája istennek. Az, hogy a T kutatócsoport, azaz a tudomány igazolná isten létezését, de facto nincs így. Így nincs okunk istent létezőnek tekinteni.

Ami a tudomány konvergenciáját illeti, a tudományfilozófusok fel szokták vetni, hogy a tudomány nem kumulatív, azaz nem folyamatosan növekszik.² Valóban, ám tudjuk, hogy nem csak a monoton sorozatok konvergálnak. Ellen lehetne vetni azt is, hogy a tudomány változik, tehát nincs tökéletes egyetértés az idő folyamán, időn-

ként vannak divergens szakaszok. Az időben fejlődő konvergens folyamat modelljét véve ezzel már számoltam, hiszen a konvergencia csak hosszabb távon, nagyobb léptékben értendő. Fel lehetne hozni továbbá, hogy a tudomány jelen időben sem ért mindenben egyet. Ez igaz, némi diverzitásra a tudományos módszernek is szüksége van, akárcsak a politikának, de nagy léptékben, idővel a tudomány konszenzusra szokott jutni a kérdésekben. Vita mindig csak átmenetileg, az új felfedezéseknél van, a tudományos megismerés frontvonalán, ahol ez szükséges is. A tudományban csak annyi diverzitás van, amennyi a jobb végeredményhez szükségesnek látszó exploráció. A politikában a diverzitás és a divergencia nagyobb, de a politika nem is megismerési módszer. A vallásoknál a divergencia és a diverzitás ordító. Tehát a vallás egyáltalán nem lehet megismerési módszer.

Laki János úgy fogalmaz – Thomas Kuhn nézeteit bemutatva –, hogy a tudományt a vallástól és más területektől a konszenzusra való törekvés választja el, és konvergens és divergens szakaszok váltakoznak benne.³ A váltakozást elfogadva annyit pontosítanék ezen, hogy a divergens szakaszok csak annyira fontosak, amennyire például a globális maximalizálásban az exploráció is szükséges az exploitáció mellett.⁴ De a legnagyobb léptékben és végül a növekedés és a konvergencia kell hogy mérvadó legyen. Az átmeneti divergencia csak a jobb végső konvergencia eszköze. Ez a tudományban látványosan megvan, míg a hit esetében látványosan kudarcba fullad.

Azt is ellen lehetne vetni érvennek, hogy a tudomány nem biztos, hogy az igazsághoz konvergál. Nem is akarok ilyet állítani, mert az már metafizika lenne. Egy biztos: a konvergencia lehetőséget ad az igazsághoz való tartásra, a divergencia esetén pedig ez ki van zárva. Ahogy arra már utaltam, a konvergencia, az egyetértés, a konszenzus nem az élet minden területén előnyös. Nagyon sok helyen a sokszínűség, a változatosság, a diverzitás a jó, mint például a művészetben. De a megismeréstől nem ezt várjuk, hanem lehetőleg megbízható, egyértelmű, objektív válaszokat. Mert a megismerés, az igazság objektív kérdés, a művészet pedig szubjektív terület. A művészet azért lehet diverz, mert ott nincs igazság. A művésztől szubjektív érzések kifejezését és közvetítését várjuk el, nem pedig az igazság megismerését vagy leírását. A vallások megdöbbentő divergenciája csak azért negatívum, mert megismerésként állítják be magukat, azt mondják, hogy az isten(ek) létezése igazság. Ha azt bevallanák, hogy ez fikció, átsorolhatnánk őket a szépirodalomhoz, és akkor ez a kritika nem érné őket, más esetleg igen.⁵

Érdemes néhány szót mondani arról, hogy mi is a *h* (nem)módszer, és mi a *t* módszer. Pál egyik levele szerint „a hit a reménylett dolgoknak valósága, és a nem látott dolgokról való meggyőződés”.⁶ Pál itt végül is azt fogalmazza meg, hogy a tudás empirikusan igazolt vélekedés, a hit pedig az, amikor igazolás (látás) nélkül hisz el valaki valamit. Más szóval a hit valóban módszertelenség, mert semmiféle feltételt nem szab arra, hogy mit fogadjon el valaki igaznak. A tudás esetében viszont van kritérium: az igazolás. A tudomány tudományosságát általánosan ebben a módszerben látjuk. A tudomány és a vallás között nem az az alapvető és általános különbség, hogy a tudósok okosabbak lennének a papoknál, vagy hogy tévedhetetlenek lennének, vagy becsületesebbek. A tudományt az teszi tudománnyá, hogy az a bizonyos esendő tudós egy nagyon jó módszert alkalmaz. A vallást pedig az teszi veszélyessé, hogy nincs ilyen módszere, itt „mindent lehet” (*anything goes*), és nincs módja arra, hogy kordában tartsa magát.

Igértem továbbá, hogy filozófiai indoklást adok a tudományos módszer választására. Ugyanis a hívők sokszor azt mondják, hogy a tudomány is hit, mert még ha a módszert elfogadva a tudományos elméletek igazoltak is, magának a módszer választásának nincs alapja.⁷

Induljunk ki abból, hogy magának a megismerésnek a választása egy olyan választás, amelyet nem kell különösebben indokolni. Az ember emellett választhatja azt is, hogy sportol vagy napozik, de az emberek többsége valamilyen mélységig azért szereti megérteni a dolgokat, tudni az igazságot. A homo sapiens már csak ilyen, a tölgyfa nem ilyen – ez nem véletlen, de nem is igényel filozófiai indoklást. Egyébként ide tartozik, hogy még a hívő homo sapiens is megismerni akar, csak rossz módszertelenséget választ hozzá. Mármost ha megismerni akar valaki, akkor azt várja, hogy általánosan igaz állításokra jusson a világról, természettörvényekhez, amelyek magyarázzák azt, amit egyedileg tapasztalunk. Ezt a sematikus elképzelést a megismerés mikéntjéről szaknyelven nomologikus-deduktív módszernek hívják.⁸ Olyan általános állításokat szeretnénk megfogalmazni a világról, amelyekből levezethető, mi hogyan van, és miért éppen úgy és nem máshogy. A hit sem akar teljesen mást, hiszen istenről szóló különféle állításokkal akarja magyarázni a világot. Nem egészen a nomologikus-deduktív séma precizitásával, de a hívők is igaz, törvényszerű állításokat keresnek magyarázatként. A nagy különbség nem a magyarázati séma, hanem az igazolás elvének megkövetelése, illetve elengedése.

Amikor a hitet és a tudást ilyen élesen megkülönböztetem, akkor bevett reakció az, hogy a hit és a tudás nem ellentétes. Az utóbbi évtizedben roppant divatos lett hitről és tudásról könyvet írni és vitázni. A könyvek nagy része megalkuszik azzal a nézettel, hogy a hit és a tudás összeegyeztethető. Különösen hívő tudósok szoktak ilyen öngazolás jellegű könyveket írni, például Alister E. McGrath.⁹ A vitaestek is igen langyosak szoktak lenni ebben a kérdésben.¹⁰ Nem minden gondolkodó meri ma vállalni, hogy a hit és a tudás bizony összeegyeztethetetlen. Pedig az, mégpedig a hit módszertelensége és a tudás módszeressége miatt. Ez a feloldhatatlan, elvi különbség. És ezt nem oldja fel, hogy vannak tudósok, akik ezzel a kognitív disszonanciával együtt tudnak élni. (Egyébként az, hogy a tudósok messze kisebb aránya hisz istenben, mint az átlagnépesség, önmagában is erős érv az ateizmus mellett.¹¹) Hiszen voltak papok is, akik a kommunizmusban elárulták elveiket, és együttműködtek a rendszerrel. Ezek a kivételek nem oldják fel az ellentmondást, a hívő tudósok léte legfeljebb elfedi azt.

A tudományos módszer indoklására visszatérve, tény az, hogy a vallás divergens, a tudomány pedig egészen jól konvergál valamilyen irányban. A tudomány választásának indoka tehát az, hogy ez az a módszer, amely működik, és tudja azt szolgáltatni, amit a megismeréstől elvárunk. Mert elvárjuk a konvergenciát és a konszenzust. A hit nem tudja ezt nyújtani, és nem ismerek semmilyen más módszert, amely tudná. Ezért a tudomány – mint a két pályázó módszer közül az egyetlen működőképes – egyértelműen nyer.

Ide kapcsolódik egy másik, hasonló elv, amely a tudományos módszerben fontos. Ismeretes Michelangelo mondása, amely szerint „minden kőben benne van a szobor, csak a felesleget kell lefaragni róla”. Mármost a tudomány pont nem ilyen. Ugyanis a szobrászat egy a szobornál alig nagyobb kőtömbbel dolgozik, mert a szobrásznak valójában már a fejében van a mű, amikor kőtömböt választ. Az emberi megismerés viszont egy végtelen nagy „kőtömbből” (elméleti lehetőségalmazból) akarja megkapni az igazság kicsiny szobrát, amelyet nem ismer. Ezt a szobrot nem érdemes a végtelen kőtömbből kifaragni. Az nem működik, hogy először bármit lehessen hinni (végtelen kőtömb), aztán legfeljebb majd lefaragjuk a felesleget. Mert végtelen kőtömbből nem lehet eljutni a kicsi, ismeretlen szoborig a lefaragás módszerével. Nem vagyunk képesek ennyit faragni. Konkrétan: nem vagyunk képesek minden logikailag lehetséges hipotézist empirikusan ellenőrizni. Nincs rá időnk. Arról nem is beszélve, hogy a hitnek a „faragásra” sincs módszertani előírása, eltekintve az eretne-

kek üldözésétől, ami nem kielégítő módszer. „Faragó” módszere csak a tudománynak van: az empirikus cáfolás, illetve az Occam borotvája elv.

Azt a bizonyos ismeretlen szobrot inkább darabokból érdemes összeragasztani. A hajóépítést még jobb analógia, mint a szobrászat: az igazságot megismerni úgy kell, hogy darabokból építjük össze: a természettörvények gerendáiból. A modern tudományfilozófia ugyan azt mondja, nem olyan egyszerű ez sem, hogy a semmiből építjük fel a hajót, mert nincs tabula rasa. Otto Neurath maga is éppen a hajóépítés hasonlatát alkalmazva azt mondta erre, hogy „olyanok vagyunk, mint a tengerészek, akiknek nyílt tengeren kell átépíteni a hajójukat, soha nem vagyunk képesek a szárazdokkban szétszedni és ott újraépíteni a legjobb anyagokból”.¹² De még ha nem is a nulláról indulunk, és még ha nem is mindig csak hozzáépítünk, hanem időnként le is faragunk belőle, akkor is alapvetően egy véges hajóval tudunk csak foglalkozni, véges számú darabot tudunk hozzáadni vagy elvenni, és nem engedhetünk meg akármit. Hiszen a hajókat nem egy végtelen fatömbből építjük a felesleg lefaragásával.

A működő megismerésnek tehát egy olyanfajta építőtevékenységnek kell lennie, amely megfontolt lépésekben, definiált kritériumok szerint épít hozzá, esetleg farag le az ismereteink halmazából kis darabokat. A működő megismerésnek az éppen meglévő ismeret kis magjából kell kiindulnia, és erre kell felépítenie azt, ami még szükséges, illetve néha lefaragnia, ami felesleges. A megismerés nem lehet „*anything goes*” jellegű folyamat, nem engedhet meg csak úgy mindent, még úgy sem, hogy később esetleg lefaragunk belőle. A tudomány a rejtélyes, a priori nem ismert „szobrot” próbálja ezzel az approximációs módszerrel megközelíteni.

A hajóépítés analógiája nemcsak az igazolás elvének, de Occam borotvája azon elvének illusztrációja is egyben, amely azt mondja: feleslegesen nem szaporítjuk a létezőket! Ha létezik egyszerűbb magyarázat, azt kell elfogadni. Occam borotvája a tudományos módszer régi, egyszerű, mindenki számára érthető változata. Szakszerűbben bizonyos ökonomikusági elveket fogalmazunk meg, legyen az akár empirikus tartalom, a konfirmáció foka vagy az elmélet komplexitása. Annyit fontos megérteni, hogy a tudomány egy elmélet elfogadásához kritériumokat állít fel, igazolni kell az állítást, és nem lehet csak úgy hinni, amiben éppen kedvünk van. És pont azért nem, mert az nem működik. Ha megengedjük a hitet, abból nem szobrok keletkeznek, hanem mindenféle irdatlanul nagy, bonyolult sziklatömbök. Közé sem lesz az igazsághoz, továbbá végül mégiscsak a tudománynak kell lefaragnia belőle a felesleget. Sokkal egyszerűbb, ha óvatosan építkezünk, hogy ne nyúljunk nagyon túl az igazság határain.

A hit módszertelenségének és a tudomány módszerének sajnos társadalmi következményei is vannak. Képzelnünk el két katonatisztet, akik összevitatkoznak egymással valamin. Az A esetben arról, hogy – mondjuk – milyen messze van egy ágyúcélpont. A B esetben arról, hogy „hány angyal fér el egy tű fokán”.¹³ Az A esetben kézenfekvő, hogy ha nem értenek egyet, akkor lemérik a távolságot valamilyen empirikus módon, esetleg számításokat is végeznek. A B esetben ez nem lehetséges. A B kérdés értelmetlenné tűnik, sőt éppen a teljesen lényegtelen metafizikai kérdések kifigurázásaként közismert. De ha a B kérdés nagyon fontos lenne – és isten kérdése a különféle hívőknek nagyon is az –, akkor könnyen meglehet, hogy a két katonatiszt párbajra hívja ki egymást. Ez már csak a kérdés fontosságán és vérmérsékleten múlik. Az ilyen párbaj olyankor jellemző, amikor más módon nem tudnak dönteni a felek, hiszen azért az életét egyébként a legtöbb ember normális esetben félti, és fegyverhez nem nyúl, ha nem muszáj. Ha pedig lehetséges empirikusan és logikailag rendezni kérdéseket, akkor miért kellene párbajozni?! Nos, ez az oka annak, hogy tudományos kérdésekben nemigen párbajoznak a tudósok, nekik ott vannak a műszereik, módszereik és érveik a kérdések eldöntésére. Én nem ismerem olyan jelen-

tős tudományos kérdést, amelynek kapcsán a tudósok fegyverhez folyamodtak volna. És ugyanezért nem ismerünk tudományos inkvizíciót, terrorizmust és tudományos háborúkat (mármint szó szerinti háborúkat) sem.

Ezzel szemben a vallások ismételten népiirtásokhoz, inkvizícióhoz, elnyomáshoz, vallásháborúkhöz és terrorizmushoz vezettek. Határozott véleményem, hogy itt nem megoldás, ha azt mondjuk, hogy ezek emberi hibák, mert egyrészt látjuk, hogy a hit magában tartalmazza azt a hibát, amely idevezet. Persze vannak önmérsékletet gyakorló emberek, akik nem mennek párbajra, de mindenképpen vannak olyanok is, akik igen. Másrészt, mint említettem, a tudósok nem jobbak a papoknál, csupán a módszereik jobbak a papok módszereinél. Nem lehet itt csak az emberi gyarlóságot hibáztatni, mert középtávon az emberi gyarlóság adott. Az emberi természetet nem lehet középtávon lecserélni. A hitet, azt igen.

A hit lecserélésének kérdésénél általában mérlegelni szokták annak előnyeit és hátrányait. Rámutatnak a hit erkölcsi, kulturális értékeire. Ezt az is erősíti, hogy – állításuk szerint – a tudomány ezekre a kérdésekre nem tud válaszolni.¹⁴ Az én véleményem szerint az erkölcs és az életcél kérdéseire a tudomány valóban nem válaszolhat, de a vallás sem,¹⁵ és a vallási értékekről jóval negatívabb a véleményem. A felmérések zöme szerint a hitnek nincs pozitív hatása az erkölcsre.¹⁶ A hívők érve szerint a hit nem cserélhető le, mert akkor nincs erkölcs, nincs az életnek értelme, és más hasonló dolgokban a hit szintén pótolhatatlan. Ám a hit nélkül nemcsak hogy van erkölcs, de általában ugyanolyan jó erkölcsi vannak az ateistáknak, mint a hívőknek. Az élet értelmére pedig a hit nem ad választ, sőt egyetlen diszciplína sem tud választ adni, ez ugyanis egy szubjektív kérdés: mindenkinek magának kell – nem is megtalálnia a választ, hanem – aktívan kiválasztania a céljait. Nem egyet, hanem többet. És ezt a tudomány nem teheti meg helyette, de valójában a vallások sem. Ezt mindenkinek magának kell megtennie. Daniel C. Dennett *Breaking the Spell* című könyvében egy-egy fejezetben érvel amellett, hogy az a feltételezés, amely szerint a vallás erkölcsöt és értelmet ad életünknek, legalábbis problematikus.¹⁷ Az élet értelme az a terület, ahol éppen a diverzitás a pozitív jelenség, és ahol a vallások nem eléggé plurálisak, hanem túlságosan is szegényes mintákat adnak.

A kulcskérdés itt az objektív és a szubjektív distinkciója. A tudomány minden objektív kérdésben illetékes, és ezekben a kérdésekben a vallás nem lehet versenytársa, mert divergens. A tudomány csak a szubjektív kérdésekben nem illetékes, de ezekben a vallás nem eléggé divergens, túlságosan szegényes a szubjektív kérdésekben. Itt csak a művészet eléggé szabad. A hit a maga vegyes közepszerűségével egyik területen sem alkalmas.

Összességében tehát a hit inkább ártalmas, és nem pótolhatatlan. Ez pedig azt jelenti, hogy racionális lecserélni. Nem is kell a vallások mérlegét megvonnunk, nem kell eldönteni, hogy pozitív vagy negatív a mérleg. Azért nem, mert a hitnek van negatív hatása, amely mással kiváltható. Ennek jobb megértéséhez is nézzünk egy analógiát.

Képzeljünk el két gyógyszert. A H gyógyszer lehet, hogy gyógyítja a fejfájást – ez is némileg kétséges –, de mindenképpen szédülést okoz. Az A gyógyszer viszont nem okoz szédülést, és szintén alkalmas a fejfájás kezelésére. Teljesen lényegtelen, hogy a H gyógyszernél hogyan vonunk mérleget: megéri-e a hasmenés a fejfájás elmúlását, mert ésszerűtlen lenne nem az A gyógyszert választani. Ki lehet találni, hogy a H gyógyszer a hit analógja, az A gyógyszer pedig az ateizmusé. Itt nem a tudományt helyeztem a hittel szembe, mert például a céljaink önálló elhatározása nem a tudomány dolga, hanem a mi dolgunk. De ezt tudjuk ateistaként, isten nélkül is tenni. Sőt, az életem céljaival kapcsolatos kérdésre akkor sem isten volna a válasz, ha létezne. Mert ha létezne, akkor is csak egy rendkívül hatalmas diktátor volna. Aki ugyan parancsolgathat, de az érzelmeimet nem veheti meg. Hogy mit érzek az éle-

tem céljainak, az az én magánügyem, semmiféle papnak vagy istennek sincs köze hozzá. Így tehát szerintem a hit nem illetékes semmiben, nem alkalmas semmire.

Szorosan összefügg ezzel a fanatizmus kérdése. A fanatizmus azért nem választható el belső eszközökkel a „normális” hittől, mert a hit lényege szerint nem alkalmas arra, hogy megalapozottan határokat szabjon önmagának. Mivel a hitben nincs inherens módszer semmiféle állítás elutasítására, mivel nem követelmény az empirikus-logikai igazolás, ezért bármi elmegy, a fanatizmus is. A hitben magában semmi nem indokolja azt, hogy a dzsihád eszméje nagyobb örültség lenne, mint a szűznemzés eszméje. „Credo quia absurdum”, mondja Tertullianus. Ha a hitben az abszurd elfogadható, akkor mit hozhat fel a dzsihád vagy a keresztes háború ellen?

A fanatizmust csupán a modern, emberjogi, demokratikus, toleráns értékrendünk alapján ítéljük el. Ez egy külső szempont, nem a hit szempontja. Ezt az értékrendet nem a hit adta nekünk. A tolerancia, az emberi jogok a felvilágosodott, modern demokrácia értékei. Mi, felvilágosodott, modern emberek elítéljük a terrorizmust, de azt is, ha valaki korbáccsal ront be egy templomba.¹⁸ A hit maga nem alkalmas az ilyesmi elítélésére, mert a Bibliából és a Koránból fel lehet hozni és felhoznak igazoló részeket az erőszakra is.¹⁹ Az emberek vérmérsékletük szerint mazsoláznak a Bibliából és a Koránból. Van, aki a békésebb mekkai szúrákat, és van, aki az agresszívebb medinai szúrákat választja ki. Nem látok tehát a hiten belül választóvonalat a fanatizmus és a normalitás között. Nem látok a hitben olyan garanciát, amely kordában tudja tartani a fanatizmust. A hiten kívül, a rendőrségben, a törvényekben, a szekuláris államban látok ilyen erőket. De ezek nem a hit érdemei, se nem a hit erőforrásai. Ezek a szekuláris állam erői, amelyekkel kordában tartja a hitet.

Ha a (fanatikus) hit olyan, mint egy potenciális vadállat, ezt a vadállatot mi a fejlett nyugati országokban rács mögé zártuk, a szekularizmus ketrecébe. A vallások nem méltatlankodhatnak: a rács mögötti térben ott van a teljes magánélet, a szekularizmus lehetővé teszi a vallásszabadságot, csak az államvezetéstől zárja el őket a rács. Ez a rács nem válogat, ez a jogállamiság. Ártatlan embereket robbantani nemcsak hívőknek nem szabad, hanem ateistáknak sem. A hitet nem tartjuk szűkebb ketrecben, mint például az ateizmust. Mindannyian benne vagyunk ebben a ketrecben, magunkra vettük a társadalmi szerződéssel. A ketrec az állami törvényekből, az állam és az egyház szétválasztásából áll. Itt, Európában a fanatikus hit potenciális fenvedja csak azért és csak addig tűnik szelídnek, mert ebben a ketrecben van.

A történelem és számos iszlám ország példája is mutatja, hogy miért fontos a szekularizmus ketrece. Az iszlámot sok helyen nem korlátozza ez a ketrec, hanem szabadon garázdálkodik, és maga zár sokkal kínzóbb ketrecbe másokat. Az eredmény: terrorizmus, vallásháborúk, más vallások és az ateisták üldözése. Az iszlám emlékeztet minket arra, hogy milyen volt a kereszténység, és mutatja azt, hogy milyen lenne a kereszténység a ketrec nélkül.

Különös aggodalomra ad okot az, ha a vallás, például a keresztény egyházak kezdi levetni magukról a szekularizmus béklyóit. Az eredményt látjuk: az egyházak nyíltan összefonódnak az állammal, eluralják az oktatást, törvénybeli előjogokat élveznek az adózásban és más dolgokban, állami pénzeket csapolnak le. Hangsúlyozom azonban, hogy az ellenük folytatott küzdelem módjának törvényesnek, demokratikusnak kell lennie. A vallásszabadság a szekularizmushoz hozzátartozik. A hitet csakis érvekkel, kritikákkal, tanítással és demokratikus törvényekkel szabad legyőzni. A kritikák lehetnek élesek, de nem lehetnek törvénytelenek.

■ JEGYZETEK

1. David Hume: *Tanulmány az emberi értelemről*. (Ford. Vámosi Pál) Nippon Kiadó, Bp., 1995. 116.
2. Laki János: *A tudomány természete*. Gondolat Kiadó, Bp., 2006. 44.
3. Uo. 255.

4. A. E. Eiben – C. A. Schippers: *On Evolutionary Exploration and Exploitation*. *Fundamenta Informaticae* 1998. 1–4. sz. 35–50.
5. Ezt a gondolatot Carnap már megfogalmazta a metafizikai beszédmód kapcsán. Lásd Rudolf Carnap: *A metafizika kiküszöbölése a nyelv logikai elemzésén keresztül*. (Ford. Altrichter Ferenc) In: Forrai Gábor – Szegedi Péter (szerk.): *Tudományfilozófia. Szöveggyűjtemény*. Áron Kiadó, Bp., 1999. Elérhető az interneten: http://nyitottegyetem.phil-inst.hu/tudfil/ktar/forr_ed/CARNAP.HTM (2014. 03. 01.).
6. Zsid 11,1.
7. Ilyet állít például Del Ratzsch egyik könyvében. Lásd Del Ratzsch: *Miből lesz a tudomány?* Harmat Kiadó, Bp., 2002. 105.
8. Carl G. Hempel – Paul Oppenheim: *A tudományos magyarázat logikája*. (Ford. Moldvay Tamás) In: Forrai Gábor – Szegedi Péter (szerk.): i. m. Elérhető az interneten: http://nyitottegyetem.phil-inst.hu/tudfil/ktar/forr_ed/Hempel1.htm (2014. 03. 01.).
9. Alistér E. McGrath: *Tudomány és vallás*. (Ford. Gyárfás Vera) Typotex Kiadó, Bp., 2003
10. Dombi Péter (szerk.): *Hiszem vagy tudom?* Typotex Kiadó, Bp., 2008. (1998 és 2005 között szegedi és bécsi magyar egyetemisták vitaestek sorát rendezték a hit és tudomány viszonyáról. A kötet a vitaestek hangfelvételeinek szerkesztett változatát tartalmazza.)
11. Egy felmérés szerint az értelmiségi elit (akadémikusok) csak 7 százaléka hitt istenben az Egyesült Államokban 1998-ban. Steve Bruce: *God is Dead: Secularization in the West*. Wiley-Blackwell, Oxford, 2002. 109.
12. Otto Neurath: *Protocol Sentences*. In: A. J. Ayer (ed.): *Logical Positivism*. Free Press, Glencoe, 1959. 201.
13. Egy példakérdés, amelyet sokszor idéztek a skolasztikus metafizika hiábavalóságának illusztrálására.
14. Del Ratzsch: i. m. 108.
15. Lásd Brendel Máttyás: *Fides et ratio*. *Magyar Tudomány* 2012. 10. sz. Elérhető az interneten: <http://www.matud.iif.hu/2012/10/09.htm> (2014. 03. 01.).
16. Ulrich Schnabel: *Die Vermessung des Glaubens. Forscher ergründen, wie der Glaube entsteht und warum er Berge versetzt*. Pantheon Verlag, München, 2010. 126.
17. Daniel C. Dennett: *Breaking the Spell: Religion as a Natural Phenomenon*. Viking, New York, 2006. 278–307.
18. Vö. Jn 2,15.
19. Vö. pl. Mt 10,34.

